

ԲԱՏՈՒԱ ԾԻՍԱԿԱՆ ՊԱՐԵՐԳԻ ՊԱՐԱՅԻՆ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹԸ

*Մարգարիտ Մարգարյան*

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի արվեստի ինստիտուտ

**Բանալի բառեր՝** բատուլա, պարերգ, տարածաշրջան, անվանում, բնութագիր, տեքստ, մեղեդի, ար, տարբերակ, զուգահեռներ:

Հոդվածը նվիրված է հայկական հնագույն «Բատուլա» պարերգի պարային ավանդույթին<sup>1</sup>: Հետազոտության նպատակն է ներկայացնել հայկական ավանդական հարսանեկան ծեսում լայնորեն տարածված «Բատուլա» պարերգի ընդհանուր բնութագիրը, պարի տարբերակների կենցաղավարումը, ինչպես նաև պարաբայլերի և երաժշտական ֆրագների փոխհարաբերության խնդիրը: «Բատուլա»-ի թե՛ երգային, թե՛ պարային տարբերակների այսօր էլ դեռ կարելի է հանդիպել Հայաստանի տարբեր բնակավայրերում՝ ինչպես առօրյա ժամանցի, այնպես էլ խնջույքների, հավաքույթների ընթացքում:

Հետազոտության համար հիմք են հանդիսացել ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի Ա. Քոչարյանի անվան ձայնադարանում և Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայի ֆոլկլորի ամբիոնի ձայնադարանում պահվող գիտարշավային ձայնագրությունները, Էթնոպարագետ Սրբ. Լիսիցյանի «Հայ ժողովրդի հինավուրց պարերը և թատերական ներկայացումները» հիմնարար աշխատության առաջին հատորում ընդգրկված նյութերը, ինչպես նաև՝ տարբեր բանասացներից մեր գրանցած տեղեկությունները:

**Նախաբան. Պարերգի բնութագիրն ու մեկնաբանությունները**

<sup>1</sup> Երգային ավանդույթին նվիրված մեր ուսումնասիրությունը կներկայացնենք առանձին հոդվածով (հեղ.):

«Բատոլա»-ն հնագույն ծիսական պար է, որ կատարել են հարսանիքների, հետագայում՝ նաև այլ տոների, հավաքույթների ժամանակ, հիմնականում պարերգի ժանրում: Պարի հնագույն արմատների և ծիսական բնույթի մասին վկայում են Սրբ. Լիսիցյանի հետևյալ տողերը. «... ձախ, աջ, ձախ, աջ ցատկերի ժամանակ կտրուկ ճռճումները, անկախ նրանից մեկ ոտքով, թե զույգ ոտքով են կատարվում ցատկերը, վկայում են այն մասին, որ «Բատոլա» շուրջպարը պտղաբերման և աճի ծեսերի մնացուկներից բացի, որոնց պատկանում են ճռճումները, կարող է իր մեջ նաև բովանդակություն պարունակել: Հավանաբար, այստեղ գործ ունենք նաև ոստոստելու՝ որևէ թռչնի ցատկոտելու նմանակման, կամ էլ օդում որևէ առարկայի ճռճումների պատկերման հետ»<sup>2</sup>:

Ազգագրագետ Հ. Պիկիչյանի գիտարշավային նյութերում, Մարտունու և Ապարանի որոշ բանասացների տեղեկությունների համաձայն, «Բատոլա»-ն հարսանեկան պարերգ է: 2004թ. մեր դաշտային հետազոտությունների ընթացքում տեսագրած նյութերը ևս փաստում են, որ այս պարերգը կատարել են ինչպես հարսանեկան ծեսի, այնպես էլ այլ առիթներով՝ տոների, ուրախ հավաքույթների ժամանակ, իսկ հարսանեկան ծեսում այն կատարել են հատկապես «Ծաղկոց տանը»՝ նորահարսի ընկերուհիները<sup>3</sup>:

Մյուս բանասացները չեն նշում, թե ինչ առիթով և երբ է կատարվում սույն պարատեսակը, որը վկայում է «Բատոլա»-ի, ինչպես և առհասարակ ավանդական պարերի, երբեմնի ծիսական արմատի մոռացության և ավանդույթի նահանջի մասին: Այդուհանդերձ, նշված պարերգը այսօր էլ տարածված է Հայաստանի տարբեր մարզերում՝ Շիրակում, Գեղարքունիքում, Արագածոտնում, Վայոց Ձորում, Արարատում և Վրաստանի հանրապետության հայաբնակ Ջավախքի բնակավայրերում: Պարը հայտնի է տարբեր անվանումներով՝ «Բատոլա», «Բաթոլա», «Բատալո», «Բատոլո», «Բաթ Օլա»: Ուշագրավ է, որ այն կատարման որոշակի առանձնահատկություններ ունի և կիրառվում է տարբեր ժանրերում. ա) իբրև պարերգ՝ երգն ու պարը միասին, ինչպես նաև առանձին-առանձին՝ բ) միայն պարի կամ գ) միայն երգի տարբերակներով: Բոլոր տարբերակներում էլ այն շուրջպար է, որին կարող են մասնակցել երկու սեռի երիտասարդներն ու տարեցները: Պարաքայլերը «երկու գնալ, երկու դառնալ» հիմնական պարատեսակի տարբերակներ են: Երաժշտական և պարային ֆրագները համաչափ են, փոխհամաձայնեցված: Նշենք, որ ժողովրդական որոշ այլ շուրջպարերի ընթացքում այս համաչափությունը կարող է խախտվել:

«Բատոլա» բառի բացատրության վերաբերյալ տեղեկությունները շատ սուղ են, սակայն՝ հավանական: Սրբ. Լիսիցյանը Անգին Աբրահամյանի ցուցադրած տարբերակի կապակցությամբ գրում է. «Անվանումը վերծանել չհաջողվեց: ... Կրկներգում «Բատոլա»-ն կիրառվում է որպես անձնանուն, տղամարդու թե կնոջ՝ հայտնի չէ»<sup>4</sup>:

<sup>2</sup> Лисициан Срб. -1958, с. 388.

<sup>3</sup> Սարգսյան Մ. - 2009, բանասաց՝ Լենա Գևորգյան, 78տ.:

Բանավոր տեղեկություններ են հաղորդել նաև ծնունդով Գյումրիից՝ Անահիտ Մառանջյանը, արվեստի ինստիտուտի գիտաշխատողներ՝ ազգագրագետ Հռիփսիմե Պիկիչյանը, երաժշտագետ-ֆոլկլորագետ, ծնունդով Ջավախքի Ծալկա գյուղից Լուսինե Նազարյանը, էթնոպարագետ-պարուսույց, Արտաշատի Դավիթ գյուղից Սերոբ Վարդանյանը:

<sup>4</sup> Лисициан Срб. -1958. с. 389.

Մեր դիտարկած տարբերակներից մի քանիսում ևս «Բատուլա»-ն կիրառվում է որպես անձնանուն.

Ես Բատալոյ զորքից եմ,  
Տծվըժանի զորքից եմ:

Մեր Բատալոն խիվանդ ա,  
Երկու խնձորի բանդ ա<sup>5</sup>:

Նկատենք, որ Էթնոպարագետ Ն. Կիլիչյանը նշում է, որ հայկական «Բատուլա»-ին շատ նման պոնտական (հունական Մ. Ս.) «Պատուլա» պարում Պատուլան աղջկա անուն է<sup>6</sup>: Այսպիսով, «Բատուլա»-ն կարելի է մեկնաբանել որպես անձնանուն, որը բանավոր փոխանցման ընթացքում տարբերակվել է՝ որոշ դեպքերում կորցնելով նրա իմաստը:

Պարի ընդհանուր բնութագիրն ուսումնասիրելու համար դիտարկել ենք պարերգի ամբողջական տեքստով (երգ-պար-խոսք) յոթ ձայնագրյալ օրինակ: Դրանցից երեքի նոտագրված օրինակները՝ բանաստեղծական տեքստերով (օր. 1, օր. 2, օր. 3)<sup>7</sup> ներկայացված են ուսումնասիրության վերջում: Մնացած 4-ը<sup>8</sup> վերջինների (օր. 2, օր. 3) գրեթե համընկնում են թե՛ մեղեդու, թե՛ պարային քայլերի առումով, ուստի առանձին չենք ներկայացրել:

Անշուշտ, նշված քանակով չի սահմանափակվում այս պարերգի տարբերակների քանակը, սակայն կարծում ենք, պարի ընդհանուր նկարագիրը դուրս բերելու համար մեր դիտարկած նմուշները միանգամայն բավարար են<sup>9</sup>:

#### «Բատուլա»-ի բանաստեղծական կառույցի քննություն

«Բատուլա» պարերգի բոլոր տարբերակներն ունեն ավանդական պարերգերին բնորոշ կրկնակ-խաղիկ փոխհարաբերությունը և որպես երգի անվանում վերցված է կրկնակի առաջին բառը: Կրկնակը բոլոր տարբերակներում գրեթե նույնն է, աննշան փոփոխությունները պայմանավորված են վերծանողի տրամաբանությամբ կամ բանասացի մեկնաբանությամբ: Այսպես՝ կրկնակի երկրորդ տողում «Շաքարու շար, Բատուլա» տողը մեկ այլ տարբերակում փոխակերպվում է «Շաքար ու շարբաթ օլա»-ի, որտեղ օլա-ն Բատուլա բառին հարմարեցրած ձայնարկություն է:

Բատուլա ջան, Բատուլա,

Շաքարու շար, Բատուլա: / երգ.-ց՝ Անգին Աբրահամյան, օր.1/

<sup>5</sup> Մարգարյան Մ. -2009.

<sup>6</sup> «Արևմտյան Պոնտոսում տարածված Պատուլան Արևելյան Պոնտոսում անվանում են Պիպիլոմատեններ (Πιπιλομάταινα): Պատուլա անվանումը տարբեր մեկնաբանություններ ունի, սակայն հիմնականում կապվում է աղջկա անվան հետ, որի վկայությունն է սիրային-կատակային երգը» (Կիլիչյան Ն. -2008, № 2, էջ 137):

<sup>7</sup> (Օր.1)՝ Лисициан Срб. -1958. с.с. 388-389., (օր.2)՝ Մարգարյան Մ.,-2009, (օր.3)՝ Գևորգյան Ա. -2015:

<sup>8</sup> Այս նմուշների պարի նկարագրությունը փոխանցվել է բանասացներից՝ բանավոր. 2 նմուշ՝ Թագակ-ջան Չ. -2010, էջ 169, բանասացներ՝ Արեգ Գասպարյան, Սերոբ Վարդանյան: 1 նմուշ՝ Մարգարյան Մ.-2009, բանասաց՝ Լենա Գևորգյան, 78տ.: 1 նմուշ՝ Մարտունու գիտարշավից (տե՛ս հղում 5):

<sup>9</sup> Հնարավորության դեպքում՝ «Թամզարա»-ի տարբերակների հետ մեկտեղ, ամբողջական ժողովածուի տեսքով կներկայացվեն սույն ուշագրավ պարերգի մեր ձեռքի տակ եղած բոլոր տարբերակները:

Կամ

Բատոլա ջան, Բատոլա,  
Շաքար ու շաքարթ օլա,  
Բատոլա ջան, Բատոլա,

*Լուսնակն անուշ կցոլա:* / երգ.-ց՝ Անահիտ Մառանջյան, օր.2/

Որոշ տարբերակներում կայուն երկտող կրկնակին կարող են ավելանալ նոր տողեր (տե՛ս օր. 2, ավելացված տողը գրված է շեղագիր):

Այս պարերգի կրկնակն ավանդական պարերգերում հաճախ հանդիպող յոթ-վանկանի երկտող կամ քառատող է՝ խաղիկների հետ դասավորված տողընդմեջ կամ երկու տողընդմեջ: Խաղիկները ինչպես և կրկնակը, մեծ մասամբ երկտող են, ավելի քիչ՝ քառատող, բովանդակությամբ կատակային-սիրային են, այդուհանդերձ, յուրաքանչյուր տարածաշրջանում կան առավել սիրված և նախընտրելի խաղիկներ:

#### **Պարերգի երաժշտական լեզուն՝ համառոտ**

«Բատոլա» պարերգին բնորոշ է մեջընդմիջվող 9/8(4/8+5/8), 9/4(4/4+5/4) մետրական հիմքով երաժշտական տաղաչափության *դիպիրիսի/ամֆիմակր* բանաձևը, որով պարերգը ճանաչելի է նույնիսկ առանց մեղեդու.

ε ε ε ε | θ ε θ

Հենց այս բանաձևով և 9/8 (9/4) մետրով «Բատոլա» ծիսական պարերգը հաճախ գուգահեռվում, երբեմն նաև նույնացվում է ավանդական հարսանիքում տարածված ու սիրված մեկ այլ՝ **«Թամզարա»** պարերգի հետ<sup>10</sup>: Կենցաղավարման ընթացքում նկատելի է հետևյալ փոփոխությունը. «Բատոլա»-ի մեղեդուն միանում է «Թամզարա» պարերգի, մասնավորապես՝ կրկնակի տեքստը.

Թամզարա հայ, Թամզարա,

Ինչ բան ասես, հըմեն կա<sup>11</sup>:

Նկատենք, որ «Թամզարա» պարերգը «Բատոլա»-ի հետ նշված տաղաչափական նմանությունից զատ ունի բազմաթիվ տարբերություններ ևս<sup>12</sup>:

«Բատոլա» պարերգն առավելապես հանդես է գալիս էոլական ձայնակարգային դրսևորումներում՝ կվարտային կամ կվինտային օժանդակ հենակետով էոլական հնգալարում, կվարտային օժանդակ հենակետով հիպոէոլական վեցալարում: Կան տարբերակներ, որոնք ձայնակարգային ընդհանուր առանձնահատկությունից դուրս են մնում. այսպես՝ քասախցի բանասաց՝ Լենա Գևորգյանի տարբերակը ծավալվում է հարմոնիկ քառալարում, իսկ Սրբ. Լիսիցյանի գիտարշավային նյութերից արթիկցի բանասաց Հ. Հարթենյանի կատարումը ծավալվում է փոփոխական՝ հարմոնիկ և էոլական հնգալա-

<sup>11</sup> 2002թ. ավանդական երգի և պարի «Կարին» համույթի երգացանկի համար երաժշտագետ Լ. Նազարյանը, «Թամզարա»-ի երեք տարբերակ համադրելով, ստացել է այդ պարերգի նոր՝ համերգային հետաքրքիր տարբերակ, որը հետագայում տարածվել և 2014թ. ընդգրկվել է հանրակրթական դպրոցների «Ազգային երգ ու պար» առարկայի 5-րդ դասարանի ծրագրում: Այս տարբերակի կրկնակի մեղեդին «Բատոլա»-ի կրկնակի մեղեդին է: Լ. Նազարյանն այս տարբերակը վերցրել է կոմպոզիտոր, երգիչ, բանահավաք Կ. Չալիկյանի անձնական գիտարշավային նյութերից, որտեղ այն գրառված է «Թամզարա»-ի խոսքերով:

<sup>12</sup> **Սարգսյան Մ. -2009**, էջեր 188-204:

րում, միևնույն հիմնաձայնով<sup>13</sup>: Ձայնակարգային այսօրինակ շեղումներ երբեմն կարելի է հանդիպել և այլ գրառումներում: Դրանք առանձին հոդվածով կներկայացվեն առաջիկայում:

«Բատուլա»-ի բոլոր տարբերակներում կրկնակն ու խաղիկները ունեն միևնույն մեղեդին: Մեկ նախադասության կամ երաժշտական հիմնօղակի (երկու տող կրկնակ կամ մեկ տող կրկնակ-մեկ տող խաղիկ) մեղեդին ծավալվում է երկու տակտի սահմաններում՝ եթե մետրը նշված է 9/8, կամ չորս տակտի սահմաններում՝ եթե մետրը նշված է 4/8 - 5/8, պարզ մեկմաս ձևում: Հաջորդիվ կրկնվում է միևնույն կառույցը, (հաճախ ոչ զգալի ռիթմական կամ էլևեջային տարբերակումներով) այնքան ժամանակ, որքան ցանկանում է բանասացը, կամ ընթանում է պարը:

	A	A <sub>1</sub>	A	B
	1 կամ 2 տակտ	1 կամ 2 տակտ		
Կամ՝	1 կամ 2 տակտ	1 կամ 2 տակտ		

Առաջին նախադասությունը՝ A սկսվում է 3-րդ, 4-րդ կամ հազվադեպ՝ 5-րդ աստիճանով և հիմնականում ավարտվում է 4-րդ աստիճանով, որը հաճախ օժանդակ հենակետն է: Հազվադեպ մեղեդու զարգացման նման տրամաբանությունը կարող է խախտվել:

#### «Բատուլա» պարի նկարագիրը

Սրբ. Լիսիցյանը նկարագրել է «Բատուլա» պարի երկու տարբերակ՝ Անգին Աբրահամյանի և Ջավեն Աբրահամյանի ներկայացրած տարբերակները, որոնք գրեթե նույնն են. երկուսն էլ ունեն դանդաղ առաջին մաս՝ տեղնուտեղը կատարվող շարժումներով կամ դադարով՝ «Տեղն ու տեղը՝ մեկ էն կողքին, մեկ էն կողքին շուտ գալ, օրորվել», և երկրորդ մաս՝ ցատկերով և ոտքի հարվածներով տարբերակ<sup>14</sup>: Ուշագրավ է, որ այս երկու տարբերակներում պարը սկսվում է ձախ ոտքով՝ կարծես պարային ֆիգուրը կեսից սկսվի: Սովորաբար «երկու գնալ, երկու դառնալ» պարատեսակի պարերը սկսվում են աջ ոտքից, այդպես է նաև մեր կողմից գրառված «Բատուլա»-ի տարբերակներում:

Մեր օրերում վերը նկարագրված դանդաղ, ճոճումներով մասը գրեթե մոռացված է: Այդուհանդերձ, էթնոպարագետ Սերոբ Վարդանյանի հաղորդմամբ՝ Արտաշատում (գ. Ներքին Դվին) ընդունված Վասպուրականի<sup>15</sup> «Բատուլա»-ին ևս բնորոշ են դանդաղ, ընդգծված թեքումները՝ աջ ու ձախ, ինչն էլ ծանր և հանդիսավոր բնույթ է հաղորդում պարին:

Համաձայն մեր կողմից գրառված մյուս տարբերակների դիտարկման՝ առավել տարածված է պարի երրորդ տարբերակը՝ ոտքի գույգ կամ մեկ հարվածով (կան տեսագրությունները), որը գրեթե նույն մեղեդիով տարածված է Շիրակում, Ապարանում,

<sup>13</sup> Մարգարյան Մ. -2011, պր. 6, էջ 103: Այս նմուշը ժամանակին վերծանվել է առանց պտերացիայի նշանների և այդպես էլ հրատարակվել է՝ բանասաց Հերիքնազ Հարթենյան նշված պրակում: Հետագայում՝ սույն ուսումնասիրության համար կրկին անդրադառնալով հրատարակված նմուշներին և լսելով ձայնագրությունները, նմուշում կատարել ենք ուղղումներ՝ 3-րդ և 4-րդ աստիճանների մոտ ավելացնելով պտերացիայի նշաններ (հեղ):

<sup>14</sup> Лисициан Срб. -1958, էջեր 386–393:

<sup>15</sup> Տե՛ս Թագակչյան Չ .-2010, պր. 5, էջ 7:

Մարտունիում: Իսկ Ջավախքում այս նույն պարերգը՝ այլ տեքստով հանդիպում է տարբեր անվանումներով, «Տապալուրի»՝ Ջավախքի Ծալկա գյուղում (երաժշտագետ Լ. Նազարյանի վկայությամբ), «Քոչարի»՝ Ջավախքի տարբեր գյուղերում<sup>16</sup>: «Բատոլա»-ի այս՝ երրորդ տարբերակը՝ «Թամգարա»-ի կրկնակի խոսքերով թյուրիմացաբար հայտնի է դարձել նաև որպես «Թամգարա»<sup>17</sup>, սակայն մեղեդիների համադրման պարագայում այս երկու պարերգերի տարբերությունն ակնհայտ է, տարբեր են նաև պարի ձևերը: «Բատոլա» պարը կատարում են հիմնականում պարերգի ուղեկցությամբ, նվագարանային կատարումը ավելի քիչ է հանդիպում<sup>18</sup>:

«Բատոլա»-ում մասնակիցների դասավորությունը շրջանաձև է, ձեռքերը դրված են ուսերին կամ հազվադեպ՝ արմունկ արմնկի<sup>19</sup>: Շրջանը կարող է լինել փակ և բաց՝ կիսաշրջանաձև: Պարում են երկու սեռի երիտասարդները: Պարաքայլերը «Երկու գնալ, երկու դառնալ» հիմնական պարատեսակի տարբերակներ են՝ դեպի աջ տեղաշարժով: Ինչպես «Թամգարա»-ում, այստեղ ևս երաժշտական և պարային ֆրագները համաչափ են, փոխհամաձայնեցված: Նշենք, որ ժողովրդական որոշ այլ շուրջպարերի դեպքում այս համաչափությունը կարող է խախտված լինել:

Այս երկու պարատեսակներին հետաքրքրություն և ինքնատիպություն է հաղորդում պարաքայլերի 5-րդ և 10-րդ հաշիվներին փոքր դադարը կամ զույգ հարվածը՝ կոտրելով անընդհատ պարբերական շարժումը, ինչը բխում է խառը կամ մեջընդմիջվող մետրից կամ, ինչպես վերը նշվեց՝ երաժշտական տաղաչափության *դիպիրիսի-ամֆիմակր* բանաձևից. 9/8 մետրով տակտերն ունեն անհավասար ներտակտային բաժանում, որտեղ վերջին հնչյունը կարծես 1/8-ով երկարաձգված է կամ հնչող նոտայով կամ դադարով (պաուզայով)։

4/8 ε ε ε ε | 5/8 θ ε θ

Ի դեպ, նշված դադարը Սրբ. Լիսիցյանի «Թամգարա» պարի նկարագրության դեպքում համընկնում է 5-րդ և 10-րդ հաշիվներին, ուստի՝ պարաքայլի հաշիվը ստացվում է 10, իսկ գրեթե նույն պարաքայլով «Բատոլա»-ի նկարագրության դեպքում համընկնում է 4-րդ և 8-րդ հաշիվներին, և պարաքայլի հաշիվը ստացվում է 8: Այսինքն՝ 1/8 տևողությամբ դադարը Սրբ. Լիսիցյանը «Թամգարա» - ի դեպքում արձանագրում է որպես առանձին պարային հաշիվ, իսկ «Բատոլա» - ի դեպքում՝ միացնում է նախորդ 1/8 (օր.1-ում՝ 1/4 է) տևողությանը և երկու 1/8-ները (կամ՝ 1/4-ները) համարում մեկ պարային հաշիվ: Իրականում վերջին 1/8 տևողության հետ պահվող պարային դադարը կարող է դիտվել որպես կես հաշիվ: Այսինքն՝ յուրաքանչյուր պարային հաշիվը համապա-

<sup>16</sup> Տե՛ս **Թագակյան Զ.-2012**, պր. 9, թ. 102, էջ 77:

<sup>17</sup> Տե՛ս հղում 11:

<sup>18</sup> «Հայ ժողովուրդը հնում գյուղերում գրեթե միշտ պարում էր երգի ուղեկցությամբ: Ըստ պարողների՝ նվագարանները սկսեցին պարերին ուղեկցել համեմատաբար ավելի ուշ՝ դուրս մղելով երգն ու խոսքային տեքստը պարերգերից և այն վերածելով պարի, որում աստիճանաբար աղքատանում էր շարժման, խոսքերի և մեղեդու սինթեզը, ինչն էլ նպաստում էր շարժական տեքստի հին բովանդակության մոռացմանը /կորսմանը/: Բայց երգի հիմնական տեքստը, այնուամենայնիվ, ժողովրդի միջավայրում պահպանվում էր երկար և օգնության էր հասնում, երբ նվագածուներ չկային»: **Лисициан Срб.-1958**, էջ 21:

<sup>19</sup> **Лисициан Срб. -1958**, էջ 390:

տասխանում է երաժշտական տակտում  $2/8$  ( $2/4$ ) նոտայի, և եթե այդ դադարը ներառենք պարային հաշիվների մեջ, ապա պարային հաշիվների թիվը կստացվի  $8,5$  հաշիվ՝  $9/8$  մետրի հենքով: Դրանից, իհարկե, չի փոխվի «Երկու գնալ, երկու դառնալ» պարատեսակը:

Ներկայացվող 1-ին օրինակը բանասաց Անգին Աբրահամյանի ապարանյան տարբերակն է, որն աննշան տարբերությամբ ցուցադրել է նաև վերջինիս զարմիկը՝ Ջավեն Աբրահամյանը: Պարի նկարագրությունը մանրամասն բերված է Սրբ. Լիսիցյանի նշված աշխատությունում, իսկ ընդհանուր բնութագիրը մեջբերում ենք ստորև.

### 1. ԲԱՏՈՒԱ

(Ապարան)

Ս. Լիսիցյան, հ. 1, էջ 582

Երգ-ց՝ Անգին Աբրահամյան

Բա - տո - լա ջան, Բա - տո - լա,  
 Դր - ոսն ա - ոնջ գա - թի է,  
 Բա - տո - լա ջան, Բա - տո - լա,  
 Գաղ - քա - կա - նի տա - թի է,  
 Եա - քա - թու շար Բա - տո - լո,  
 Բա - տո - լա ջան, Բա - տո - լա:

«Անգին Աբրահամյանը ցուցադրեց Ապարանի շրջանի Բատուա շուրջպարը: Անվանումը վերծանել չհաջողվեց: Այս ապարանյան պարը բաղկացած է 2 մասից: Կրկն-երգում Բատուա-ն կիրառվում է որպես անձնանուն, տղամարդու թե կնոջ՝ հայտնի չէ:

Առաջին մասը դանդաղ է, երկու գնալ, երկու դառնալու տիպիկ ձև է, որի առաջին կեսում առկա են հենման կամ մարմնի ծանրության տեղափոխումներ:

Առաջին մասի պարային ֆիգուրի առաջին կեսը Ս. Աբրահամյանը բնութագրել է այսպես. «Տեղն ու տեղը՝ մեկ էն կողքին, մեկ էն կողքին շուտ գալ, օրորվել»<sup>20</sup>:

<sup>20</sup> Лисициан Срб. -1958, էջ 388:

«Բնչպես երկրորդ, այնպես էլ երրորդ և չորրորդ մասերում նմանություն կա Վեր-վեր շուրջպարի արագ մասերի հետ, թեկուզև ավելի երկար պարային ֆիգուրների պարագային»:<sup>21</sup>

Նոտաների տակ նշված թվերը պարաքայլի հաշիվներն են: Գրառման այս ձևն առաջին անգամ կիրառվել է մեր կողմից՝ «Թամզարա» պարերգը ներկայացնելիս<sup>22</sup>. այն հարմար է պարային և երաժշտական ֆրագների փոխհարաբերությունը ակնառու դարձնելու համար: Տվյալ դեպքում դրանք համընկնում են.

## 2. ԲԱՏՈՒԼԱ

Շիրակ

Երգ.-ց՝ Անահիտ Մառանջյան  
Ձայնագր. և վերծ.՝ Մ. Սարգսյանի  
2009թ.

Ստորև՝ «Բատուլա» պարի երրորդ տարբերակի նկարագրությունը ըստ Մ.Սարգսյանի:

1 հաշվին՝ աջ ոտքով քայլ դեպի աջ:

2 հաշվին՝ ձախ ոտքով քայլ դեպի աջ՝ ներքանը դնելով մի փոքր առաջ, այնպես, որ ձախ ոտքի կրունկը հավասարվի աջի թաթի գծին, նրա կողքը:

<sup>21</sup> Նույն տեղում, էջ 389:

<sup>22</sup> Սարգսյան Մ. -2009, էջեր 188-204:



**3** հաշվին՝ աջ ոտքով քայլ դեպի աջ, ինչպես **1** հաշվին: Այս երեք (1, 2, 3) քայլերի ժամանակ քայլող ոտքը կատարում է ծնկաձայն՝ գրեթե առանց ուղղելու:

**4** հաշվին՝ ձախ ոտքի ներքանով գույգ հարված աջ ոտքի կողքին, բայց հարվածը՝ ձախ ոտքով:

**5.6.7** հաշիվներին՝ մարմնի հենման փոխադրում՝ ձախ, աջ, ձախ՝ ճոճվել, աննշան թեքվելով հենման կետի ուղղությամբ (շուտ գալ): **1** հաշվի քայլը և հենման փոխադրումները (2, 3 հաշիվներին) ուղեկցվում են հենաոտքի թեթևակի ծնկաձայնով, որն այնուհետև չի ուղղվում:

**8** հաշվին՝ աջ ոտքի ներքանով գույգ հարված ձախի կողքը:

Պարի այս տարբերակը՝ 4 և 8 հաշիվներին գույգ հարվածով, ցուցադրել է բանասաց Անահիտ Մառանջյանը՝ հոգվածի հեղինակ Մ. Մարգարյանի մայրը: Ի դեպ՝ այս տարբերակում ձեռքերն իրար միանում են ճկույթներով, ինչն իրականում բնորոշ չէ «Բատուլա»-ին:

Քասախցի բանասաց Բավական Մնացականյանը ևս ցուցադրել է վերը նկարագրված երրորդ տարբերակը՝ աննշան փոփոխությամբ. պարի 4 և 8 հաշիվներին ներքանով գույգ հարվածի փոխարեն կատարվում է մեկ հարված և պահվում է 2/8 տևողությամբ դադար:

### 3. ԲԱԹՈՒԼԱ

գ. Քասախ

Երգ-ց՝ Բավական Մնացականյան  
Վերածանություն՝ Ա. Գևորգյանի

Բա - թո - լա ջան, Բա - թո - լա,  
Ծա - քար ու շար - բաթ օ - լա,  
Գը - նա, գը - նա, գա - լիս եմ,  
Բա - թո - լա ջան, Բա - թո - լա,  
Քըր - տը - նած եմ, լա - լիս եմ,  
Ծա - քար ու շար - բաթ օ - լա:

Գրեթե նույն տարբերակն է կատարվում նաև հայտնի «Թամզարա»-ի ժամանակ, սակայն, ինչպես արդեն նշվել է, վերջինս երկու աջ, երկու տեղում քայլերից բացի

ունի նաև առաջ և ետ գնացող քայլեր<sup>23</sup>, իսկ «Թամգարա»-ի Մեքաստիայի տարբերակում<sup>24</sup> կան ավելի բարդ պարային շարժումներ:

**Եզրահանգում.** «Բատոլա»-ն Հայաստանի տարբեր մարզերում՝ Շիրակում, Գեղարքունիքում, Արագածոտնում, Վայոց Ձորում, Արարատում և Վրաստանի հանրապետության հայաբնակ Ջավախքում տարածված, մինչ այսօր կենցաղավարող պար է՝ «երկու գնալ, երկու դառնալ» պարաձևի յուրահատուկ տեսակ է, որտեղ պարային ֆիգուրի 4-րդ և 8-րդ մասերում կան մեկ կամ երկու ոտքով հարվածներ և դրան հաջորդող դադարներ՝ 1/8 տևողությամբ: Կատարվում է հիմնականում պարերգի ուղեկցությամբ, բանաստեղծական տեքստի՝ կրկնակ-խաղիկ ավանդական կառույցով, կատակային-սիրային բովանդակությամբ խաղիկներով: Երաժշտական ձևը պարզ մեկմաս է, գրեթե կրկնվող նախադասություններով, ինքնատիպ է 9/8 մետրի հենքի վրա ձևավորված դիպիրիսի/ամֆիմակր տաղաչափական կայուն բանաձևով, ինչով նմանություն ունի «Թամգարա» և 9/8 մետրով մի քանի այլ պարերգերի հետ: Առավելապես բնորոշ է կվարտային և կվինտային օժանդակ հենակետով էռական ձայնակարգը: Երաժշտական և պարային ֆրագմենտը համաչափ են, փոխհամաձայնեցված:

Այսպիսի պարերգ տարածված է նաև Արևմտյան Պոնտոսի հույն բնակչության մեջ՝ «Պատոլա» անվամբ, պարային շարժումներն ու բովանդակությունը նման են հայկական «Բատոլա»-ին:

## ТАНЦЕВАЛЬНАЯ ТРАДИЦИЯ РИТУАЛЬНОЙ ПЛЯСОВОЙ ПЕСНИ БАТОЛА

*Саргсян М.*

**Ключевые слова:** *Батола, плясовая песня, регион, название, характеристика, текст, мелодия, танец, вариант, параллели.*

*Батола* – танец, бытующий по сей день в различных областях Армении – Шираке, Гегаркунике, Арагацотне, Вайоц Дзоре, Арарате, а также в грузинской Джавахетии – регионе с многочисленным армянским населением. Для *Батола* характерен собственный вариант танцевальной фигуры «два шага пойти, два вернуться» ( т.е. два шага вправо, два на месте) в четвертой и восьмой элементах которой исполняется один или два удара ногой с последующей паузой в одну восьмую. Как правило, *Батола* исполняется в сопровождении плясовой песни, имеющей традиционную структуру «куплет-припев», с текстом шутливо-лирического содержания.

Музыкальная форма – простая одночастная, состоящая из практически одинаковых предложений, с характерным построением на устойчивой метрической форме *дипирихий*-

<sup>23</sup> Մանրամասն տե՛ս նաև՝

[https://hy.wikipedia.org/wiki/%D4%B9%D5%A1%D5%B4%D5%A6%D5%A1%D6%80%D5%A1\\_\(%D5%BA%D5%A1%D6%80](https://hy.wikipedia.org/wiki/%D4%B9%D5%A1%D5%B4%D5%A6%D5%A1%D6%80%D5%A1_(%D5%BA%D5%A1%D6%80) 28.04.2022, 10:30

<sup>24</sup> Մեքաստիայի տարբերակը ցուցադրել է, ամերիկահայ քաղաքական գործիչ, Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի առաջին նախարար և «Ժառանգություն» կուսակցության ղեկավար Բաֆֆի Հովհաննիսյանը, որի նախնիները Արևմտյան Հայաստանի Մեքաստիա քաղաքից են: Այս տարբերակը ղեռնու գրառված չէ:

/амфимакр и размером 9/8, благодаря чему она схожа с танцем *Тамзара* и некоторыми другими плясовыми в размере 9/8. *Батола* чаще всего разворачивается в эолийском ладу с квартовой или квинтовой побочной опорой. Музыкальные и танцевальные фразы соразмерны и согласованны.

Похожая плясовая распространена также у греческого населения Западного Понта, под названием *Патула*, танцевальные движения и содержание которой схожи с армянской *Батола*.

## DANCING TRADITION OF BATOLA RITUAL DANCE SONG

*Sargsyan M.*

**Key words:** *batola, dance song, region, name, characteristic, text, melody, dance, option, parallels.*

*Batola* is a dance still performed in various regions of Armenia, including Shirak, Gegharkunik, Aragatsotn, Vayots Dzor, and Ararat, as well as in the Javakheti region in Georgia, which has a large Armenian community. It is characterized by a distinct ‘two steps to the right, two in place’ dance figure, the fourth and eighth parts of which include one or two stamps followed by a 1/8 pause. *Batola* is primarily performed accompanying by a dance song in the traditional verse-chorus structure, with playful and lyrical texts. Its musical form is a simple period, consisting of nearly identical phrases, with a distinctive structure based on the stable metrical form of *dipyrrichium* / *amphimacer* and the 9/8 meter, which makes it similar to the *Tamzara* and some other dances that also use the 9/8 meter. Most often it uses the Aeolian mode with a secondary center on the fourth or fifth. The musical and dance phrases are proportional and consistent.

A similar dance is widespread among the Greek population of Western Pontus under the name *Patola*, the dance movements and content of which are similar to those of the Armenian *Batola*.

### Գ ր ա կ ա ն ո լ թ յ ո ն

1. **Գևորգյան Ա. -2015**, Հայ ժողովրդական երգեր և նվագներ, Ապարան (2000-2001) պրակ 12, Երևան
2. **Թագակյան Չ. -2008**, Հայ ժողովրդական երգեր և նվագներ, 1927-1929 թթ. գիտարշավների նյութերի ընտրանի, ղեկավար՝ Քրիստափոր Քուշնարյան //Հայ ավանդական երաժշտություն մատենաշար, պր. 3, կազմեցին՝ Դ. Դերոյանը և Չ. Թագակյանը, Երևան, «Ամրոց գրուպ» հրատ.:
3. **Թագակյան Չ. -2010**, Վասպուրականի ավանդական երգեր և նվագներ //Հայ ավանդական երաժշտություն մատենաշար, պր. 5, կազմեց և վերծանեց՝ Չ. Թագակյանը, Երևան, «Ամրոց գրուպ» հրատ.:
4. **Թագակյան Չ. -2012**, Ջավախքի պարեր և պարեղանակներ //Հայ ավանդական երաժշտություն մատենաշար, պր. 9, կազմեց և վերծանեց՝ Չ. Թագակյան, Երևան, «Ամրոց գրուպ» հրատ.:
5. **Կիլիյան Ն. -2008**, Հայկական պարերի համանուն պոնտական զուգահեռները // ԴԲՀ, № 2 Երևան:
6. **ՀԺԵՆ -2010**, Հայ ժողովրդական երգեր և նվագներ, Անի, պրակ 2, Երևան, «Ամրոց գրուպ» հրատ.:

7. **Սարգսյան Մ. -2009**, Թամգարա. ավանդույթ և արդիականություն: //Հայ արվեստի հարցեր: Գիտական հոդվածների ժողովածու, ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտ, Երևան, էջեր 188-204:
8. **Սարգսյան Մ. -2009**, Դաշտային նյութեր, Քասախի և Մարտունու գիտարշավներ:
9. **Սարգսյան Մ. -2011**, Հայ ավանդական պարերգեր, 1953-1970 թթ. Սրբուհի Լիսիցյանի գիտարշավի նյութերի ձայներիգներից վերծանեց և նոտագրեց Դ. Դերոյանը, կազմեց Մ. Սարգսյանը // Հայ ավանդական երաժշտություն մատենաշար, պր. 6, Երևան, «Ամրոց գրուպ» հրատ.:
10. **Лисициан Срб. -1958**. Старинные пляски и театральные представления армянского народа, т. 1, Ереван т. 2, Ереван. изд. АН Арм. ССР.
11. **Лисициан Срб. -1972**. Старинные пляски и театральные представления армянского народа, т. 2, Ереван, изд. АН Арм. ССР.

Ընդունվել է՝ 27. 08. 2022  
Գրախոսվել է՝ 13. 09. 2022  
Հանձնվել է տպ. 28. 11. 2022

**Տեղեկություններ հեղինակի մասին**

**Մարգարիտ ՍԱՐԳՍՅԱՆ՝**

ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտ

Էլ. huugit` margfolk63@gmail.com